

BOLALARDA BILISH JARAYONLARI HAMDA SEZGI TURLARINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Qayumova Nargiza Turdaliyevna

Namangan viloyati Chortoq tumanidagi

5-DIMI amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: “Sezgi deb - atrofimizdagi narsa va hodisalarning sezgi a'zolarimizga bevosita ta'sir etishi natijasida ularning ayrim belgi va xususiyatlarini miyamizda aks ettirilishini aytamiz.”

Kalit so'zlar: sezgi, ko'rish, eshitish, qobiliyat, maktab, o'quvchi, xotira, qobiliyat, layoqat, iqtidor, idrok, layoqat

KIRISH

Sezgi qobiliyatining ba'zi turlari insonda ona qornidaligi davridayoq birmuncha shakllanadi hamda tug'ilgandan keyin vaqt o'tishi, o'sib-ulg'ayishi, ichki va tashqi omillar ta'sirida yanada mustahkamlanadi. Eshitish sezgisi orqali biz atrofimizda kechayotga voqea-hodisalarni eshitamiz, anglaymiz, fikr yuritimiz va munosabat bildiramiz. Bizning bunday munosabatimiz tashqi omillarga nisbatan befarq emasligimizni bildiradi. Insonlarda sezgi qobiliyati asosan, maktab yoshidagi bolalarda juda faol rivojlangan va ma'lumotlarni ko'rish, eshitish va yozish orqali tez qabul qiladi va xotirada juda uzoq muddat, balki, keksa yoshigacha saqlanib qolish xususiyati bilan juda ahamiyatlidir. Ko'rish va eshitish sezgisi eng yuksak rivojlangan sezgilar qatoriga kiritiladi. Maktab o'quvchilarida ko'rish sezuvchanligi va bitta ko'rgan narsasini xotirada saqlab qolish qobiliyati katta yoshli insonlarga nisbatan ancha yaxshi rivojlangan. Butun bir dars mobaynida doskaga yozilgan ma'lumotlar o'quvchi xotirasiga ko'rish orqali hamda o'qituvchi leksiyasini eshitish orqali qabul qilinadi va saqlanadi. Universitet talabalaridan farqli ravishda maktab o'quvchilarida xotira tiniq va ko'p ma'lumotni qabul qila olish xususiyatiga ega bo'ladi.

“Bolaning dunyoni bilishi va u bilan muloqotga kirishishining asosiy poydevori – bu uning sezgi va idrok jarayonlaridir. Sezgi va idrok psixikaning eng oddiy, shu bilan birga, fundamental jarayonlari bo'lib, tashqi olamdan ma'lumotlarni qabul qilish va ularni qayta ishlashni ta'minlaydi. Ularning to'g'ri va o'z vaqtida rivojlanishi bolaning aqliy, nutqiy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Sezgi– bu psixikaning eng oddiy bilish jarayoni bo'lib, tashqi olamdagi narsa va hodisalarning alohida xususiyatlarining (masalan, rang, tovush balandligi, hid, ta'm, sillqlik, iliqlik) bevosita sezgi organlariga (ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm bilish,

teri-taktil) ta'sir etishi natijasida aks etishidir. Har bir sezgi o'zining maxsus analizatoriga (ko'z, quloq, burun, til, teri) ega.

Idrok– bu sezgiga nisbatan murakkabroq bilish jarayoni bo'lib, narsa va hodisalarning yaxlit obrazini, ularning barcha xususiyatlari va qismlari birgalikda, bevosita sezgi organlariga ta'sir etgan paytda aks etishidir. Agar sezgi olmaning qizil rangini yoki shirin ta'mini aks ettirsa, idrok butun olmaning shakli, rangi, hajmi, ta'mi kabi xususiyatlarini yig'indisini, ya'ni uning yaxlit obrazini shakllantiradi. Idrok tafakkur, xotira, e'tibor kabi boshqa psixik jarayonlar bilan chambarchas bog'liq.

Bilish faoliyatining asosi: Sezgi va idrok orqali bola atrof-muhitni o'rganadi, narsalarning xususiyatlarini farqlaydi, ularning nomi va vazifasini o'rganadi. Bu bilishning boshlang'ich nuqtasidir.

Nutq rivojlanishi: Nutq tovushlarini, so'zlarni, gaplarni eshitish va idrok qilish nutqni tushunish va uni o'zlashtirish uchun shartdir. O'z navbatida, narsalarning obrazini idrok qilish ularni nomlash va so'z boyligini kengaytirishga yordam beradi.

Tafakkur rivojlanishi: Narsalarning xususiyatlarini farqlash, ularni guruhlash, solishtirish va umumlashtirish idrokning yuqori darajasi bo'lib, mantiqiy tafakkur shakllanishiga zamin yaratadi.

Harbiy faoliyat va harakat ko'nikmalari: Makonni idrok qilish, o'z tanasining holatini sezish, buyumlar orasidagi masofani chamalash kabi sezgi-idrok jarayonlari harakatlarni muvofiqlashtirish va amaliy ko'nikmalarni egallash uchun muhimdir.

Ijtimoiy moslashish: Atrof-muhitni, odamlarni, ularning emotsiyalarini idrok qilish ijtimoiy muloqot va moslashishda katta rol o'ynaydi.

O'qish va yozish ko'nikmalari: Harflarni, raqamlarni, ularning shaklini, yozuv satrlarini to'g'ri idrok qilish o'qish va yozish jarayonlarining muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi uchun asosiy shartdir.

Sezgi va idrokning o'z vaqtida va sifatli rivojlanmasligi bolaning keyingi o'qishi, muloqotga kirishishi va umumiy rivojlanishida turli qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ushbu jarayonlarni psixodiagnostika qilish va aniqlangan kamchiliklarni korreksiya qilish juda muhimdir. Bolalarda sezgi va idrokning rivojlanishi murakkab va bosqichma-bosqich jarayon bo'lib, har bir yosh davriga o'ziga xos xususiyatlar xosdir. Bu jarayon bolaning markaziy nerv tizimining yetilishi, hayotiy tajribasining ortishi va faoliyatining boyishi bilan bog'liq.

Rivojlanish xususiyatlari:

Dinamiklik: Sezgi va idrok tug'ilishdan boshlab doimiy ravishda rivojlanib boradi.

Faoliyatga bog'liqlik: Bolaning turli faoliyatlar (o'yin, predmetli faoliyat, mehnat) davomida sezgi organlari rivojlanadi va idrok boyiydi.

Tafakkur bilan bog‘liqlik: Dastlab sezgi va idrok his-tuyg‘uga asoslansa, yosh o‘sishi bilan ular tafakkur bilan bog‘lanib, ongli va maqsadga yo‘naltirilgan xarakter kasb etadi.

Individuallik: Har bir bolada sezgi va idrokning rivojlanish sur‘ati va sifati individual bo‘lishi mumkin, ammo umumiy qonuniyatlar mavjud.

Rivojlanish bosqichlari (taxminiy yoshga ko‘ra):

1. Chaqaloqlik davri (tug‘ilishdan 1 yilgacha): Sezgi organlari faollashadi. Bola yorug‘likni, tovushlarni sezadi. Ko‘rish orqali odamning yuzini tanishni, qo‘l harakatlari orqali narsalarning shakli va hajmini "paypaslab" o‘rganishni boshlaydi. Bu davrda elementar obrazli idrok shakllana boshlaydi.

2. Go‘daklik davri (1 yildan 3 yilgacha): Barcha sezgi turlari faol rivojlanadi, ranglar, shakllar, tovushlar aniq ajratiladi. Faol idrok shakllanadi. Bola buyumlar bilan faol harakat qiladi (ularni tashlaydi, silkitadi, ochadi), bu ularning xususiyatlarini chuqurroq idrok qilishga yordam beradi. "Sensor standartlar" (rang, shakl, hajm) bilan dastlabki tanishuv boshlanadi.

3. Maktabgacha yosh davri (3 yildan 7 yilgacha): Sezgilar differentsiatsiyasi (farqlash) yanada takomillashadi. Idrok maqsadga yo‘naltirilgan va ongli bo‘ladi. Ko‘rish idroki: Ranglar (7 ta spektral rang va ularning turlari), shakllar (geometrik figuralar), hajm, miqdor, fazoviy munosabatlar (o‘ngda, chapda, tepada, pastda) aniq idrok etiladi. Eshitish idroki: Nutq tovushlari, nutqning intonatsion tomoni, musiqiy tovushlar, nutqiy bo‘lmagan tovushlar farqlanadi. Fonetik idrok rivojlanishi nutq rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

XULOSA

Maktab yoshidagi bolalarning sezgi qobiliyatlari har xil rivojlanish bosqichida ko‘rinadi va namoyon bo‘ladi. Sezgilarning ahamiyatli jihatini ular o‘rtasida turli xildagi psixologik testlar, o‘yinlar o‘tkazish orqali bilib olishimiz mumkin. O‘quvchilardagi o‘qishga bo‘lgan layoqatini yanada oshirish uchun ularga o‘z o‘rnida rag‘bat ham berish kerak. O‘quvchilarning iqtidori va sezgi layoqati atrof-muhit ta‘sirida shakllanadi, rivojlanadi. Yaxshi muhit va tarbiya bo‘lsa ulardagi qobiliyatlari o‘tib boradi. Agar noqulay va nosog‘lom muhit hukmronlik qilgan joyda tarbiyalansa, undagi bor bo‘lgan iqtidor ham so‘nadi, rivojlanishdan to‘xtaydi. Shuning uchun har bir ota-ona farzandiga o‘rnak bo‘lishi va o‘z o‘rnida sog‘lom muhitni, shart-sharoitni yaratib berishlari kerak, nazarimda. Pedagoglar va ota-onalar o‘quvchilardagi iste‘dod va sezgi qobiliyatlarining rivojlanishini vaqtida anglagan holda ularga to‘g‘ri yo‘nalish berishlari kerak. Jamiyatimizda malakali kadrlarning yetishib chiqishlari, ularning vatanimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shishlari uchun, avvalambor, maktab bosqichining metodik jihatdan mustahkamlanishiga, o‘quvchilarga sifatli va to‘g‘ri ta‘lim-tarbiya berilishiga katta ahamiyat qaratishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Амиркулович, Х. У. (2021). ТАРИХ ДАРСЛАРИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МИНИАТЮРАЛАРДАН
2. ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЙЎЛЛАРИ. Scientific progress, 1(3).
3. Хайдаров С. (2021). Ўзбекистон тарихини ўқитишда миллий миниатюрадан фойдаланиш (Бобурнома мисолида). Academic Research in
4. Educational Sciences. 2 (7). 760-764.
5. Khaydarov S,A. (2023). Using technologies in teaching social sciences.

